

УДК 821.161.32

DOI: 10.31475/fil.dys.2019.09.18

ТЕТЯНА ТКАЧЕНКО,

*доктор філологічних наук, доцент
(м. Київ)*

Етюди Миколи Кравчука

Статтю присвячено дослідженню творчого доробку Миколи Кравчука (1929–2009). Увагу зосереджено на етюдів як літературному жанрі, умовній класифікації художньої спадщини прозаїка, зважаючи на центральну постать у творі. Висвітлено формальні та змістові складники, локальну визначеність, унікальну текстову організацію, роль зображально-виражальних засобів, значення рефрену й епіграфів, особливості характеротворення. З'ясовано специфіку автобіографічної нарації та саморефлексії, риси ідіостилю письменника.

Ключові слова: *етюд, автобіографізм, наратор, екскурс, деталь, символ, відкритий фінал.*

Микола Кравчук – непересічна особистість у культурно-громадському контексті нашої країни. Він зумів поєднати педагогічну діяльність, зокрема й керівну (директор школи), з творчою, ставши лауреатом премій на честь відомих майстрів слова (Г. Косинки та Ю. Яновського), був членом Спілки письменників України й приятелював із багатьма митцями, підтримував їх, популяризував спадщину. Але його доробок залишається малознаним. Етюди формують портрет прозаїка, виявляючи риси ідіостилю на формальному і змістовому рівнях (тематика, проблематика, особливості викладу, текстова організація, художні зображально-виражальні засоби).

Умовно етюдну спадщину прозаїка можна поділити на кілька груп.

До першої належать художні тексти, центральну роль в яких відіграють персонажі – типажі, прототипи, реальні постаті. Прозаїк досліджує стосунки людей, їхнє ставлення до певних явищ, подій, осіб, ситуацій тощо. Наратор постає обсерватором розмов (гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації), залучає стислий екскурс, аби реципієнт міг зрозуміти передісторію героїв, їхні почуття.

Відмінні образи подружжя зринають у низці етюдів. Контрастна побудова твору «По різних кутках» ґрунтується на уривчастих оцінках оточення колишнього й теперішнього співжиття Карпа. Втративши

дружину Марину, дід, за порадою сусідів та господарською потребою, сходиться з Югиною. Проте нова жінка постає вимушеною вимогою-допомогою, не має жодних почуттів. Тож кутки символізують відокремленість співмешканців, позбавлених душевної єдності. Значення терплячості й взаєморозуміння зображено в етюді «Як була баба дівкою». Втрата ілюзорного нареченого на війні спонукає Софійку одружитися з Миколою. Мовчазний та роботящий чоловік щиро любить родину і поблажливо ставиться до химерного шанування вже літньою дружиною колишнього залицяльника. Він розуміє, що вони разом виховали дітей, радіють онукам, а спогади – уява про ідеальне буття. У зазначених творах відтворено говірку селян, зважаючи на вік персонажів.

Спогади є справжнім життям особливо для людей поважного віку. Старенька жінка марить сином, який забув неньку («Мабуть, десь є живий...»). Вона існує тільки надією побачити дитину, висловлюючи у зверненні до співрозмовника усі перипетії чоловіка, які перериваються окресленням власного стану втоми й немочі. Недаремно залучено порівняння маленької зігнутої баби Соломки та її пригнутої до землі, перехнябленої хати. Літній копач пригадує молоді роки, віддані війні. Тепер він став цвинтарним копачем і прощається з побратимами, знайомими. Однак епізод із молодю полячкою засвідчує прагнення жити навіть у круговерті смерті.

Загалом, тема найбільшої катастрофи ХХ ст. часто зринає у творах Миколи Кравчука. Він постає пильним спостерігачем наслідків лихоліття, виступає оповідачем, який висуває на перший план переживання реальних осіб. Тітка Марія з однойменного етюд не може вповні радіти травневій Перемозі 1945 р., оскільки втратила чоловіка. Чуттєвий контраст врочистих позивних радіо, легкорилості безжурного підлітка і вірної удовиної печалі формують амбівалентне настроєве наповнення твору, акцентуючи біль втрати й цінність кожної людини. Антитеза наявна також на зовнішньому рівні, оскільки темінь протистойть зоряному дню і проростанню першої трави. Невідповідність події та емоції становить змістовий стрижень історії «Докір». Брак чоловіків через криваві колізії примушує казкову красуню без вибору погодитись на шлюб. «Печальна беззахисність» очей стає постійним докором оповідачу, який виступає боярином на невеселому весіллі. Названа «незначною подією» насправді лишається з оповідачем протягом життя, оскільки у творі відтворена трагедія буття людини, звична для повоєнного періоду.

Осібнo варто зауважити про рольові тексти, де функцію наратора і головного героя виконує певний типаж (гомодієгетичний наратор в

інтрадієгетичній ситуації). «Шкода закону» – монолог чоловіка-п'янички, який прагне виправдати порушену заборону дружини вживати алкоголь. Наявні й часові паралелі, що виказують суспільно-політичні зміни. Так, оповідач пригадає закон «про випивку» і наголошує на теперішній вседозволеності. Регламентація приватного життя особи викриває тоталітарний режим, характеристика якого представлена в іронічному аспекті. «Кадри (Із щоденника молодого завклубом)» є нотатками протягом одного місяця. Письменник передає-фіксує зміну настрою нового керівника у простих невеликих реченнях. Обсяг роботи спеціаліста обмежується уявними планами, загальними фразами та констатацією побутових подій, в який він не бере жодної участі. Важливо, що показником головної думки виступає графічне виокремлення, котре градує від професійної імперативності («розібратися з кадрами») до фізіологічного пріоритету («вареники») й особистісної настанови («вчитися танцювати»). Підкреслюючи стрімке згасання працьовитого запалу, автор акцентує профанацію дії подібними бюрократами, які отримують зарплату винятково за бездіяльність. Персонаж деградує від позиційного очільника до маріонетки т.зв. підлеглих, оскільки не бажає змінювати ілюзію процесу, обираючи лінь і розваги за державні кошти. Звідси, мовлення стає домінантою портретування героїв. Жестянщик Клишановський послуговується еліптичними конструкціями, «виливаючи душу» суржилом уявному співрозмовнику. Молодий кадровик обмеженим кострубатим лексиконом демонструє невідповідність посаді, коли культурна безграмотність суперечить наданому штучному статусу. Миколі Кравчуку вдалося перевтілитися у своїх персонажів, презентувати сталий образ п'янички, який звик виправдовуватися зароблянням грошей, котрі завжди пропиває, не шкодуючи власної родини, та бюрократа, який вже від початку кар'єри знає постулат звичайного пасивного неосвіченого чиновника, звиклого до хабарів, лестощів, користі, обману та впевненого у здобутті щаблів без ініціативи. Дотичним до цієї групи доречно вважати «Спогад для депутатів», адже йдеться про звернення, радше риторичне для названих у найменуванні та спонукальне для реципієнтів, щодо відповідальності за брехню. Діалогізована основна частина вповні втілює спосіб керувати інертним стадом, підпорядкованим шлунковій філософії.

Друга група містить історії, де безпосередню участь бере автор-оповідач (гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації), який пов'язаний з героями. Передусім йдеться про власну родину. «Ластівки на маминих рушниках» переносять героя з болючого теперішнього, в

якому помирає ненька, у Великодне минуле, напередодні котрого відбувалося диво завдяки материнським чуттям. Зокрема, він зображає унікальність дитячого світу, здатного персоніфікувати довкілля. Тому пісенні образи оживають в уяві. Ластівки символізують вічність душі й духу, звязок із Господом у молитві, акцентування етногенетичної пам'яті. «Дідів заповіт» постає дороговказом юності, оскільки наголошує на швидкоплинності людського буття, оманливості матеріальних надбань, важливості реалізувати бажання та цілі у свій визначений онтологічний часопростір. Коло, дотичне до родини, складають близькі – люди-зразки. Своєрідним фемінним двійником дідуся виступає бабця Лисавета, господиня оселі, яка запалює молодого педагога-орендатора життєлюбством, почуттям гумору і спрагою відкриттів («Іменинний тост»). Перша вихователька стає взірцем викладача, заховаючи безпосередність й охоплюючи дітей любов'ю, затишком в невимушеній та необмеженій бесіді, жвавих іграх, піснях, розвитку шанобливого ставлення до природи, співпраці з учнями на засадах паритету і взаємоповаги («Вчителько моя...»). Велич незабутньої постаті підкреслює контраст, який долає панна Софія: убога хата-приміщення школи градує до безмежного простору природи, на лоні котрої тривають уроки-спілкування. Тож лишатиметься вродливою та юною, незалежно від плину літ.

Взірцем людини для письменника виступає найкращий, «найближчий серцю», друг – Володимир Жураківський. Відтворюючи життєвий шлях побратима, оповідач підкреслює багатогранність постаті (морський офіцер, поет і прозаїк), вірність емоції, думки й чину. Він зіставляє два гріхи: перший, скоєний в дитинстві та пов'язаний зі шкодою біля розкладачки, викликає щирий усміх і стає втечею від другого – обманом одне одного щодо наступної зустрічі. Свій страх викрити брехню наратор виправдовує людською слабкістю визнати смерть, яку здатна подолати тільки пам'ять. Звідси, епіграф-слова Жана Марє разом із епілогом-піснею формують художнє обрамлення твору.

У письменстві світочами є мистецьке сузір'я, в якому наявні й сивочолі мудреці, й сучасники. З-поміж перших Микола Кравчук вирізняє Андрія Малишка. Фото із семінару в Ірпіні 1968 р. викликає низку спогадів про прекрасну тогочасну творчу інтелігенцію. Наратор перераховує присутніх на світлині й розкриває думки митців щодо відсутності вікового цензу для справжнього таланту, віру в богообраність, дружню критику, зухвалу «геніальність» початківців, аби читач поринув у незвичну атмосферу. Але кульмінацією постає зустріч із поетом, критиком, перекладачем в одній особі – Андрієм Малишком.

Для оповідача його слова – «Пишіть правду» – стають кредом. Сили висловленому додає контекст доби, коли за подібні заохочення могли покарати. Метр не побоявся дати настанову молодим, оскільки розумів значення художнього слова як речника недержавної нації. Другою постаттю виступає Григорій Тютюнник. Під час похорону знаного прозаїка, наратор деталізує його образ у споміні гостювання друга. Він звертає увагу на беззахисність і ангельський сон, оголюючи душу митця, зокрема й свою. Адже письменник встуге страждання героїв, сублімує від- і почуття, поєднує з власними, випробовуючи на міцність власне серце: «Хай спочиває занадто натомлене-намучене за недовгий вік його тіло, його зболене велике серце, а чиста, справедлива душа вічно витає поміж нами...» [2, с. 89]. Але важливим виступає також сприйняття мистецьких витворів пересічними реципієнтами, про що свідчить «Рецензія». В етюді порушено кілька питань, а саме: значення малої Батьківщини та праці як запоруки духовно-фізичного здоров'я, цінність родинних стосунків і морально-етичного виховання, роль літератури у відображенні дійсності й навчанні усіх поколінь. Пасічники настільки перейнялися зображеною прозаїком історією, що не стримують емоцій, оцінюючи художню вартість твору палкими відгуками та слізьми.

До третьої групи належать етюди-саморефлексії (гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації). Варто почати зі «двох див», представлених у «Першовідкритті». Церква та млин с. Росішки на Тетіївщині постають фантастичними спорудами, які охоплюють і відображають складники людини. Душу втілює храм, що запалює «безбожницьку» свідомість дитини, насиченої радянськими постулатами. Уособленням владного земного втручання у справи небесні постає заїржавілий замок, який не може знищити незбагненого потягу до казкового дерев'яного мальованого палацу. Натомість водяний млин спрямовує та спонукає діяти розум, адже чинним є бажання зрозуміти «що ж там і як у цій дивній дощатій хатині» [2, с. 78]. Обидва осередки цікавості залишаються першоосновою візуальних об'єктів протягом усього життя, утверджуючи взаємозв'язок часів. Отже, дух та тіло, чуття і раціональність, культура й техніка об'єднані у людині, здатної здійснити волю Бога, розвинути потенціал, реалізувати даровані природою, родиною та Господом здібності в неповторних феноменах. Етюди «Страшно покидати» і «Не цікаво...» виявляють роздуми чоловіка, котрий поринає-осягає таємниці буття. Перший твір – це рефлексія-ностальгія з інтертекстуальними вставками (І. Бунін, А. Яшин), рефреном якої стає пісня Тетіївщини «Світи, світи, місяцю...», що викликає образи-

символи. Лейтмотивом є туга за нереалізованими можливостями, марними очікуваннями, швидкоплинністю літ і наголос на жадобі жити. У другому тексті найменування виступає рефреном і сенсовим осердям етюд. Слова літнього Микити Шумила (прозаїк, сценарист, перекладач і член СПУ) оповідач розуміє тільки зараз, адже усвідомлює свою «зайвість» у сучасному дегуманізованому соціумі, який характеризує за допомогою антиномій: сердечність, довірливість, радість спілкування, духовність, романтизм, наївність – зрада, заздрість, жорстокість, вигода, хамство, дволикість, обмеженість, цинізм, лакейська догідливість. Однак попри тотальні й кардинальні зміни правил гри у сьогоденнішому співіснуванні прозаїк вдається до риторичного звертання-твердження: «Не цікаво! Не жаль!.. Залишаю молодим вічні ілюзії та надії – вони, попри все, тримають людину на світі» [2, с. 95]. Він поринає у світлий сум, оскільки вірить у самозбереження людства за умови захисту духовних якостей.

Етюди Миколи Кравчука сповнені життя. Вибір жанру не є випадковим. Адже головна риса – настрої, емоція-домінанта, що вирізняє мудрого пасічника Івана, жартівливу бабцю Лисавету і зажурену бабу Соломку, задумливу тітку Марію та кокетливу сусідку Софійку. Щоб увиразнити персоналію, прозаїк залучає різні художні зображально-виражальні засоби (порівняння, метафору, антитезу, паралелізм, контраст, гумор та іронію), регулює темпоритм історії, занурює читача у чуттєвий світ людини – оповідача, героя, типажу тощо. Зовнішні події у тексті викладені стисло, аби допомогти реципієнту зрозуміти внутрішні колізії персонажа, розкрити «непоказане й неподілене». Вражає чіткість характеру за малого обсягу. Кожна деталь (побут, природні явища, опис речей) у творі долучена до формування портрету центральної постаті. Звідси, наявні «живі» образи, які поступово стають рідними сприймачеві. Наратор виступає в кількох ролях, а саме: роз- і оповідача, обсерватора, аналітика, адресата й адресанта. Він співчуває героям, нотує афористичні вислови («Всі ми артисти, поки живемо... Тільки треба грати чесно...» [2, с. 93]), підтримує розмову, дозволяє виговоритися персонажам, відтворюючи умовний діалог, який насправді є монологом, що вплетено в авторські міркування почутого і побаченого. Натомість читач не тільки спостерігає, але й зіставляє власний досвід, рішення та емоції, а завдяки відкритому фіналу перетворюється на співавтора і твору, і мозаїки життя. Письменник увіковічнює своїх земляків у творах, сповідуючи «незрадливу любов до художнього слова» та наголошуючи на моральній константі – Людяності в людині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Кравчук М. На порозі дива : новели, етюди / М. Кравчук. – Біла Церква : Б.в., 2004. – 112 с.
3. Літературознавча енциклопедія : У двох томах / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007.
4. Ткачук О. Наратологічний словник / О. Ткачук. – Т. : Астон, 2002. – 173 с.
5. Фащенко В. У глибинах людського буття : Літературознавчі студії / В. Фащенко ; упоряд. М. Фащенко. – О. : Маяк, 2005. – 639 с.

References:

1. Zhajvoronok V. Znaky ukrayinskoyi etnokultury : slovnyk-dovidnyk / V. Zhajvoronok. – K. : Dovira, 2006. – 703 s.
2. Kravchuk M. Na porozi dyva : novelty, etyudy / M. Kravchuk. – Bila Cerkva : B.v., 2004. – 112 s.
3. Literaturoznavcha encyklopediya : U dvox tomax / Avt.-uklad. Yu. Kovaliv. – K. : VCz «Akademiya», 2007.
4. Tkachuk O. Naratologichnyj slovnyk / O. Tkachuk. – T. : Aston, 2002. – 173 s.
5. Fashhenko V. U glybynax lyudskogo buttya : Literaturoznavchi studiyi / V. Fashhenko ; uporyad. M. Fashhenko. – O. : Mayak, 2005. – 639 s.

Summary

Tetiana Tkachenko

Etudes of Mykola Kravchuk

The article devotes to the study of the work of Mykola Kravchuk (1929–2009). It focuses on the etude as a literary genre, the conditional classification of the writer's artistic heritage, despite the central figure in the work. This paper highlights the formal and substantive components, in particular, the topics and issues, local certainty, unique textual organization, the role of graphic expressive means, the value of refrain and epigraphs, the portraits of characters (speech, detail). The investigation reveals the specificity of the autobiographical and self-reflection, worldview and features of the writer's idiosyncrasy.

Key words: *etude, autobiographical, narrator, excursus, detail, symbol, open finale.*

Дата надходження статті: «21» лютого 2019 р.

Дата прийняття до друку: «19» березня 2019 р.